

Stichting MIKWE Zaltbommel

Minnebroederstraat 2
5301 AZ Zaltbommel
www.mikwe.nl
E: info@mikwe.nl

Penningmeester

Hen Meesterman
Schoolstraat 13
5301 NV Zaltbommel

Secretariaat / postadres

Aart Vos
Kloosterwiel 55
5301 WH Zaltbommel
E: aart.vos@upcmail.nl

Bankrelatie

Rabobank Bommelerwaard,
IBAN: NL 48RABO0145296946

Stichting MIKWE – een Joodse erfenis
in Zaltbommel

Behoedzaamheid

*Behoedzaamheid is iets anders dan voorzichtig
behoedzaam is twee handen als een koepel
boven iets kostbaars. Je kunt het net niet zien
maar het is iets van waarde, raad je.*

- Judith Herzberg

Dit mooie gedichtje over behoedzaamheid zou van toepassing kunnen zijn op ons kleine museum het Mikwe: het is kostbaar. Vooral als het gaat over het levend houden van herinneringen en meer misschien nog als waarschuwing “opdat wij niet vergeten”, juist vanwege alle onrecht en vernietiging die nog altijd overal in de wereld plaatsvinden.

Het Mikwe seizoen 2016 is bijna voorbij. We hebben minder bezoekers gehad, het aantal was lager dan vorig jaar. Het valt ons op dat de bezoekers die het Mikwe binnen komen, zeer geïnteresseerd zijn. We zijn zeker niet ontevreden!

We zijn zeer blij met de bezoeken van de stadsgidsen. In een aantal wandelingen is een bezoek aan het Mikwe opgenomen. Zij geven een mooie, heldere uitleg en maken de bezoekers nieuwsgierig. Ook zijn we onze vrijwilligers zeer dankbaar. Zonder hen zou het Mikwe niet open kunnen zijn.

Dit jaar willen wij hen bedanken met een uitnodiging voor een rondleiding in het Joods Historisch museum in Amsterdam en een bezoek aan de Portugees-Israëlitische Synagoge en de Hollandse Schouwburg. De vrijwilligers hebben hierover bericht ontvangen. Dit bezoek komt in de plaats van een programma dat wij meestal in het najaar aanbieden aan vrijwilligers en donateurs.

In juli heb ik een rondleiding gegeven langs de vier joodse begraafplaatsen die Zaltbommel rijk is, samen met drie vrijwilligers. Zij gaan de rondleidingen volgend jaar samen met Aart Vos aanbieden. Door de afwezigheid van Aart Vos dit jaar hebben deze niet plaatsgevonden. We hopen dit volgend seizoen weer volop te kunnen oppakken. Het is een interessante rondgang vol historie en bijzondere grafmonumenten.

Zaterdag 24 september jl. heeft de onthulling van een herdenkingsplaquette op de R.K. begraafplaats aan de Virieusingel in Zaltbommel plaatsgevonden.

Een lang gekoesterde wens ging hiermee in vervulling, namelijk het voortdurend herdenken van vier oorlogsslachtoffers van de 2e wereldoorlog die op onze begraafplaats zijn begraven.

Het Mikwe is altijd open op verzoek. U kunt daarvoor contact opnemen met een van onze bestuursleden. Hen Meesterman - 0418 51098, Aart Vos - 0418 515278 of Johanna Butter - 0418 510882.

In 2017 is het Mikwe vanaf 1 mei tot eind september open op iedere zaterdag en de eerste zondag van de maand van 13.30 uur tot 17.00 uur.

Johanna Butter

Bestuur Mikwe

Wij zijn dringend op zoek naar twee nieuwe bestuursleden voor het Mikwebestuur.

Dit seizoen heeft Aart Vos niet actief kunnen deelnemen. Hij hoopt volgend jaar weer van de partij te zijn. Alet Sterrenburg heeft bedankt voor haar deelname aan het bestuur. Wij danken haar hartelijk voor de bijdrage die ze geleverd heeft aan de Stichting Mikwe.

Wilt u zich aanmelden als bestuurslid, stuurt u alstublieft een mail naar info@mikwe.nl of neem contact op met Johanna Butter (johanna.butter1941@gmail.com) of Hen Meesterman (hen@meesterman.nl).

Mikwe online: Facebook

Met de opkomst van sociale media wordt informatie steeds meer via dit medium ingewonnen. Misschien bent u bekend met of heeft u gehoord van de online Facebook gemeenschapspagina ‘Een Echte Bommelaar...’. Via dit online medium kunnen Bommelaren - indien lid van Facebook - berichten over en foto’s van Zaltbommel plaatsen. Zo blijft je als Bommelaar geïnformeerd over het wel en wee in Zaltbommel.

Het Mikwe was al online te vinden: er is een mooie website gecreëerd waar u volop informatie over het museum en onze activiteiten als stichting kunt vinden (www.mikwe.nl).

Sinds een paar maanden heeft het Mikwe ook een heuse Facebookpagina. Hierop is allerlei praktische informatie over het museum te vinden en we

plaatsen regelmatig informatie over onze activiteiten, interessante achtergrondverhalen en foto's. We mogen trots melden dat deze pagina al door 61 mensen gevolgd wordt.

Bent u lid van Facebook? Dan kunt u onze pagina een duimpje omhoog geven en blijft u ook via dit medium online op de hoogte van onze activiteiten. Om deze pagina te bezichtigen, hoeft u geen lid van Facebook te zijn! De internetpagina is openbaar ingesteld om de toegankelijkheid te vergroten. Neem eens een kijkje! <https://www.facebook.com/Stichting-Mikwe-Zaltbommel-534064590013276/>

In memoriam (1940-1945): onthulling herdenkingsplaquette

De Joodse Mary Wolff zat ondergedoken in Hotel Gottschalk in Zaltbommel en werd op 8 juli 1944 bij een overval door Duitse soldaten doodgeschoten.

De verzetshelden Louis Boelen en vader en dochter Jan en Tilly Klingen zijn door de Duitse soldaten in de val gelokt en op 24 september 1944 om het leven gebracht.

In de vorm van een plaquette waarop hun namen, verhaal en laatste rustplaats staan aangegeven, worden zij permanent herdacht op de R.K. begraafplaats aan De Virieusingel in Zaltbommel.

Hun inzet voor vrijheid ten koste van hun eigen vrijheid wordt jaarlijks herdacht op 4 en 5 mei. Wij willen er echter voortdurend bij stilstaan en hopen hiermee ook de volgende generaties aan te spreken. Immers de actualiteit herinnert ons dagelijks aan het feit dat *de vrijheid waarin wij leven niet vanzelfsprekend is!*

Stolpersteine

Door omstandigheden is er nog geen vervolg gekomen op het leggen van de overige Stolpersteine. Deze liggen momenteel in het Mikwe. Zie de Nieuwsbrief (nr. 22) van najaar 2015. Wij houden u op de hoogte!

Het plaatsen van de Grafsteen

De bijbel en de joods-wettelijke traditie kennen geen voorschriften voor de vorm van de grafsteen, noch voor de tijd waarbinnen deze geplaatst moet worden. Ook de wijze waarop de steen geplaatst wordt, is niet voorgeschreven. Er zijn begraafplaatsen met staande zerken en andere met liggende stenen. Het is uitzonderlijk als er niet voor een gedenkteken wordt gezorgd, al was het er maar een van hout.

Voorafgaand aan de onthulling van de grafsteen komen verwanten en vrienden - het liefst met *minjam* (10 volwassen joodse mannen) bijeen. Bij de onthulling van de grafsteen, oftewel steenzetting, vindt een korte ceremonie plaats. Er wordt gelezen uit Misjna (mondelijke leer van de Thora), er worden Psalmen gereciteerd en de kinderen zeggen het *kaddiesj*-gebed, als de steenzetting tenminste nog in het rouwjaar of op een jaartij dag geschiedt. In deze gebeden en ceremoniën komt de gedachte aan de opstanding van de doden en het leven in

de komende wereld (*olam haba*) aan de orde. Aan het slot van de ceremonie wordt de zerk in een Hebreuws gebed aan zijn bestemming overgegeven. En dan ligt het graf in eeuwige rust. Zo liggen de joodse begraafplaatsen in ongereptheid te wachten op het einde der dagen.

Het bezoek aan de begraafplaats

Stille begraafplaatsen kunnen voor de bezoeker welsprekend zijn. De grafstenen herinneren de levenden aan de doden, aan de daden die zij tijdens hun leven verricht hebben, aan hun overtuiging of geloof. De begraafplaats is naar joods begrip geen griezelig oord. Zij wordt wel „Huis van levenden” genoemd omdat bij het graf de herinnering aan de dode levend wordt gehouden. Het bezoeken van graven, vooral tijdens publieke vastendagen, was in het Jodendom een wijd verbreide gewoonte door de eeuwen heen. Speciaal op de treurdag van de 9e Av en in de maand Eloel, die voorafgaat aan het joods Nieuwjaar (*rosj hasjana*), welk feest traditioneel als de “dag des oordeel” wordt beleefd.

Mannen die de begraafplaats bezoeken, bedekken het hoofd. Vaak werden dan gebeden gezegd, waarin de voorspraak van de doden werd ingeroepen ten gunste van de levenden. Ook nu nog worden bij het bezoeken van de graven van de overleden verwanten speciale gebeden gezegd. Een verzameling van deze gebeden is met Nederlandse vertaling bijeengebracht in het boek A.W. Rosenberg, *Sefer Chajim Lanefesj* (1989).

Een bijzondere gewoonte is dat bij het verlaten van het graf een klein steentje wordt gelegd. Deze gewoonte stamt al uit de Oudheid, toen graven werden afgedekt met stenen. Omdat dergelijke steenhopen in de loop der tijden te lijden hadden, was het een opdracht (*mitswa*) ze bij elk bezoek weer bij te werken. Omdat het graf bovendien de plek is waar men iemands leven gedenkt, werkt men door het leggen van een steentje mee aan het oprichten en in stand houden van een persoonlijk monument voor de overledenen.

Hier volgen een aantal voorbeelden van de verschillende benamingen die aan joodse begraafplaatsen worden gegeven:

Beet chajiem

HUIS VAN DE LEVENDEN

Gij voert mij naar de dood naar het huis van samenkomst van alle levenden (Job 30:23)

Gan hasjalom

TUIN VAN VREDE

Naar analogie van „tuin van Eden” (het paradijs)

Gêdort

Jiddisch voor: Goed oord. Van het Duitse “Gut(er) Ort”

Bronvermelding: Peter van 't Riet, *De Joodse Begraafplaats: Een handleiding voor bezoekers* (2003)

Hen Meesterman

Symboliek op grafstenen: de Sjofar

Zoals bekend bevindt zich een van de vier Joodse begraafplaatsen in Zaltbommel op de Algemene Begraafplaats aan de Bossche Poort. Deze werd in 1830 in gebruik genomen en er werd tot 1902 begraven. Na die datum begroeven Joden hun doden op hun begraafplaats aan de Marten van Rossemensingel. Deze begraafplaats is nog in gebruik. Enkele zerken op de begraafplaats aan de Bossche Poort zijn bijzonder, bijvoorbeeld omdat op de zerken tekens zijn afgebeeld die wijzen op de functie van de overledene binnen het Joodse gemeenschap. Op de grafzerk van Jac. Hartog zien we een kan en waar Izak Wolf in 1868 begraven werd staat een zerk met een blaasinstrument: een sjofar of ramshoorn. Op andere Joodse begraafplaatsen worden ook zerken aangetroffen met 'zegenende handen' en ook afbeeldingen van de instrumenten die een besnijder ('mohel') gebruikte.

Aan Izak Wolf was het vergund om tijdens de diensten in de Ontzagwekkende Dagen in de maand Eloel in de synagoge op de sjofar te blazen. De laatste maand – Eloel - van de Joodse (Hebreeuwse) kalender is de belangrijkste maand van het jaar. In die maand, die in de regel in augustus/ september valt, vinden de Hoge Feestdagen plaats: Rosh Hashana (Joods Nieuwjaar) en Jom Kippoer (Grote Verzoendag). Het zijn dagen van inkeer. Na het drama met de zonde van de aanbidding van het Gouden Kalf door de kinderen Israëls gaat Mozes op de eerste dag van maand Eloel opnieuw de berg Sinaï op. Veertig dagen later keert hij terug met twee nieuwe Stenen Tafelen met de woorden van het Verbond. Deze dag heet Jom Kippoer (Grote Verzoendag). De hele periode van berouw, van 1 Eloel tot en met Jom Kippoer, duurt eveneens 40 dagen. Het getal 40 symboliseert reiniging en purificatie. De Zondvloed-regen duurde 40 dagen en het Mikwe (ritueel bad) bevat 40 maten water. Gedurende de hele maand Eloel wordt aansluitend aan de ochtenddienst op werkdagen op de sjofar geblazen. Op beide dagen van Rosh Hashana, het joodse Nieuwjaar, wordt in de synagoge zelfs honderdmaal, verdeeld over diverse momenten van de dienst, op de sjofar geblazen. Het geluid van de ramshoorn wekt ons uit de spirituele slaap. Izak Wolf mocht de mensen met de sjofar tot inkeer oproepen. Uit hun slaap en berusting.

Aart Vos

Onderhoud Stolpersteine

Kort geleden wandelde ik in Maastricht en het viel me op dat de Struikelsteentjes die voor de ingang van de Bijenkorf liggen er zo 'nieuw' en glimmend uitzien. Ze liggen er al verscheidene jaren. Zouden ze opgepoetst worden? In Zaltbommel zien de meeste steentjes er wel heel erg grauw uit. Nu las ik dat eind juni de derdeklassers van havo ORS Lek en Linge in Culemborg de 49 Stolpersteine die daar

in de stad liggen opgepoetst hebben. Het plan is dat elk jaar te doen. De derde- en vierdeklassers van het Bogermancollege in Sneek zijn er ook actief mee. Hartstikke goed! Wellicht een mooi project voor de leerlingen van het Cambium? Of van een basisschool. Dat gebeurt in Oostvoorne en in Holten. Het kan ook anders: in Zutphen heeft een schoonmaakbedrijf het onderhoud voor haar rekening genomen, in Doesburg poetst de Scouting.

Wilt u zelf aan de slag? Eerst met een zachte veger schoonmaken om steentjes e.d. te verwijderen en dan met HG koper-glans de 'steentjes' er als nieuw uit laten zien. Breng HG Koperglans aan op een poetsdoek en wrijf hiermee het laagje messing op de steen licht in. Tijdens het inwrijven ziet u de vervuiling al direct verdwijnen. Succes!

Aart Vos

Digitale Nieuwsbrief

Het is mogelijk de Mikwe Nieuwsbrief per e-mail te ontvangen. Dit werkt voor ons niet alleen kostenbesparend, maar heeft ook als groot voordeel dat wij u sneller op de hoogte kunnen brengen van de activiteiten rondom Het Mikwe.

Als u de Nieuwsbrief in het vervolg digitaal wenst te ontvangen, stuurt u alstublieft een e-mail: info@mikwe.nl

Donaties

Beste donateurs, Langs deze weg willen wij jullie heel hartelijk danken voor de bijdragen die wij over een reeks van jaren van u hebben mogen ontvangen. Het totaal van deze bijdragen brengt ons dichterbij ons doel ons museum Het Mikwe gratis open te houden voor de bewoners van Zaltbommel, de Bommelerwaard en ver daar buiten.

Het bestuur van de Stichting Mikwe - een Joodse erfenis in Zaltbommel zet zich in om de gedachte "opdat wij niet vergeten" levendig te houden, maar ook om het museum in een prima staat van onderhoud te houden.

Wij nodigen u uit zich op te geven als (vaste) donateur, als ondersteuning, om onze doelen blijvend te kunnen verwezenlijken.

Het Mikwe heeft de ANBI status, uw donatie is dus fiscaal aftrekbaar. Uw bijdrage kunt u overmaken op rek nr. NL48 RABO 0145296946 t.n.v. Stichting Mikwe Zaltbommel (indien gewenst kunnen wij een factuur beschikbaar stellen).

Vast geweldig bedankt voor uw steun.

Hen Meesterman
Johanna Butter
Aart Vos